

Chaim Noy. **Thank You for Dying for Our Country: Commemorative Texts and Performances in Jerusalem.** Oxford: Oxford University Press. 2015. 274 pages

ביקורות ספרים

רינה נאמן*

בספרו *Thank You for Dying for Our Country* מציג חיים נוי מחקר העוסק בספר המבקרים שבמוזאון אתר ההנצחה גבעת התחמושת בירושלים. מטרת המחקר היא לחשוף את משמעויותיו החברתיות והתרבותיות של ספר המבקרים. זהו מחקר מולטי-דיסציפלינרי, כמתבקש מבחירת השדה, שמשלב מושגים, תאוריות ומתודות משלל תחומים: מחקרי תיירות ובהם התייחסות מיוחדת למוזאונים ולאתרי מורשת, לימודי תרבות, מחקרי תקשורת ומדיה, לימודי מגדר, סמיוטיקה ואנתרופולוגיה. עם זאת, האוריינטציה השולטת במחקר היא אנתרופולוגית. נוי משתמש בשני עקרונות יסוד של הדיסציפלינה – עקרון ההוליום ועקרון בדיקת הנתונים בהקשר התרחשותם. במקרה שלפנינו עקרונות אלו באים לידי ביטוי בניסיון של המחבר לבדוק לא רק את ספר המבקרים כשלעצמו אלא גם את ההקשר הפיזי, האינטראקטיבי והאידאולוגי שלו. הוא מתאר את המוזאון שהספר מוצב בו, את מיקום הספר במוזאון, את זהותם של המבקרים שרושמים בו ואת האינטראקציות ביניהם בזמן הרישום, וכן את האידאולוגיה של האתר ביחס לזהות לאומית קולקטיבית ולהנצחת מורשת. אשר על כן, וכפי שמקובל במחקרים אנתרופולוגיים, לשדה הנבחר אין גבולות מוגדרים, כפי שאין גבולות מוגדרים לשום תופעה, אירוע או מצב בחיים.

זאת ועוד, במסגרת אנתרופולוגית הפרספקטיבה שאותה מפעיל נוי היא פרגמטית-פרפורמטיבית. כלומר, הוא מתייחס לרישומים בספר כאל אקטים ביצועיים ושואל מהן הפונקציות של ספר המבקרים לגבי החברה והתרבות הישראלית: מה מטרתו, אילו מהן מושגות באמצעותו, ואילו אינטראקציות מתבצעות בהזדמנות הכתיבה בו. שאלות אלו ממשיכות את המסורת האנתרופולוגית הפרגמטית-פרפורמטיבית של ויקטור טרנר בדיוניו על טקסים (Turner, 1967, 1980), וכן את המסורת של שימוש פרפורמטיבי בלשון (ראו לדוגמה Austin, 1962).

בחלק הראשון מציג המחבר את הגישות התאורטיות שבהן הוא משתמש וכן מתאר את אתר גבעת התחמושת, את המוזאון על מוצגיו, ואת האידאולוגיה שמאחוריו באשר להנצחת מורשת לאומית. בחלק השני, שהוא המרכזי בספר, נערכת הבדיקה של ספר המבקרים עצמו. בניתוח מתייחס המחבר למגוון אלמנטים של הרישומים בספר: תכנים, שימושים לשוניים, איורים, תכונות ויזואליות, גרפיות ואסתטיות. הוא דן גם בזהות המבקרים ומתאר את התנהגותם בתור כותבים וגם קוראים את הרישומים של קודמיהם, וכן את האינטראקציות בין הכותבים. בחלק השלישי עוסק נוי בספר מבקרים נוסף של האתר, ספר VIP, שבו כותבים

* המחלקה לממשל וחברה, המכללה האקדמית תל אביב-יפו

אישים מכובדים שהוזמנו על ידי ההנהלה. זאת הזדמנות למחבר להשוות בין שני הספרים. בחלק זה נוי מציע גם דיון רפלקסיבי על תהליך המחקר שביצע וכן מפרט את מסקנות המחקר. במסגרת אתנוגרפיה של טקסטים, תחום שבו רואה נוי את התרומה העיקרית של מחקר, הוא משתמש בשיטות אנתרופולוגיות מסורתיות כמו תצפית משתתפת, שיחות וניתוח תוכן. אבל בהפעלת השיטות האלה נוי שותף למגמה פוסטמודרנית רווחת הנוגעת לפעילות מדעית באופן כללי, מגמה שמכונה לעיתים "משבר הייצוג" – עמדה של ספקנות כלפי ידע מדעי, כלפי אמת אבסולוטית, כלפי תאוריות רחבות וסוחפות וכלפי יכולת המדעים לשקף את המציאות כהווייתה (Rosenau, 1992). מתוך עמדה צנועה זו, המחבר אינו מתיימר להציע מחקר מדעי מוסדר אלא מבקש להציג רשמים מושכלים מהשדה; רשמים שמונעים על ידי סקרנות וגירוי אינטלקטואליים, ושמפקים תוך קריאה קשובה ורגישה של הנתונים ומתוך אסוציאציות אישיות.

מגמה חדשנית נוספת שמאפיינת את המחקר הזה היא עמדתו הרפלקסיבית של החוקר. הוא בודק ומציג לא רק את השדה אלא גם את עצמו, את זהותו, את ציודו המדעי ואת תחושותיו, וכן את תהליך המחקר שביצע. בהקשר זה רלוונטיים למשל הפרטים הביוגרפיים על ילדותו, ובמיוחד התעניינותו הרבה במוזאונים כבר אז. במהלך המחקר בודק נוי גם את נקודות המבט השונות שלו הנגזרות מתפקידיו השונים בשדה – כצופה, כחוקר וכמבקר במוזאון. בהקשר הרפלקסיבי על תהליך המחקר מעניינת במיוחד ההבחנה של נוי בין אנתרופולוג לתייר. למרות הקרבה לכאורה ביניהם, נוי מדגיש את ההבדלים. נוכח הזילות ביחס לאתנוגרפיות בעידן הנוכחי, כאשר גם תיירים נוטים להציג את התרשמויותיהם הספורדיות כאתנוגרפיות, יש בכך ברכה.

התובנה המרכזית במחקר של נוי היא, שספר המבקרים הוא מדיום תקשורתי שמספק זירה לביצועים טקסטואליים ואף לארטיקולציה של זהות קולטיבית ושל מורשת הנצחה לאומית. לטענתו, מרבית הרישומים בספר (אם כי לא כולם) הם רפרודוקציה של האידיאולוגיה הלאומית ההגמונית ושל הנרטיב הציוני המקובל, שעל פיהם גם עוצבו אתר גבעת התחמושת והמוזאון בו. בצדק מעיר נוי שהדבר תמוה לנוכח המצב בפועל בחברה הישראלית, שמפולגת ביותר הן לגבי המסרים המשודרים על ידי המוזאון והן לגבי הנושאים המכוסים בספר האורחים. גם ספר האורחים, כמו המוזאון, מתעלם ממצב זה.

נוי מסביר תמיהה זו בעיקר באמצעות מיקומו של ספר האורחים במוזאון, ששונה מן הנהוג בדרך כלל. הנהוג המקובל הוא להציב ספרי מבקרים בקצה מסלול הסיום, לפני יציאתם של המבקרים מן האתר, בגבול שבין פנים לחוץ. והנה, הספר הנדון מוצב דווקא בחלל פנימי ומקודש במוזאון, שבו מצויים גם "קיר הזהב" הנושא את שמות החללים, אש תמיד וכן דגלי ישראל, הצבא וירושלים. לדעת נוי, למיקום מרכזי ועתיר סמלים זה השפעה רבה על המבקרים. הוא מעודד מעורבות רגשית ואף הזדהות עם המסרים שהמוזאון משדר, רפלקסיה לגבי המוצגים שכבר נצפו ותשומת לב להמשך הסיום, וכן סקרנות כלפי הרישומים הקודמים בספר. בהמשך לקו המחשבה הפרפורמטיבי של נוי, ניתן לדעת לטעון שהחלל שבו ממוקם הספר מובנה כסצנה טקסטית שמבצעת מניפולציה על התרשמויותיהם של המבקרים מהמוזאון בכללותו. וכפי שלמדנו מהספרות על טקסים (ראו למשל את אסופת המאמרים בעריכת מור ומאיר הוף, Moore & Myerhoff, 1977), באמצעות עושר של סמלים, פנייה לחושים ולגוף

ופריטה על רגשות, טקסים מקנים תוקף ואמינות למציאות המוכנית בתוכם, למרות שמצב הדברים בפועל שונה לחלוטין.

דיון מרתק נוסף במחקרו של נוי עוסק באינטראקציות בין המבקרים לבין עצמם, כאשר הם באים בקבוצות – בני משפחה, תלמידי בית ספר, קבוצות חיילים וקבוצות תיירים. במקרים אלו הרישום בספר הופך מסובך יותר, במיוחד משום שהוא מתרחש באמצע הסיור ולא בסיומו, כאמור לעיל. הרבה שאלות מתעוררות: האם לכתוב משהו, ואם כן – מי יכתוב, מה יכתוב, איך יכתוב, מי הנמען, מי יחתום, מה העיצוב הגרפי של הכתיבה, כיצד לפרש את הרישומים הקודמים בספר, האם להתייחס אליהם. כפי שנוי מראה, במהלך התמודדות עם שאלות אלו, באינטראקציות בין המבקרים באים לידי ביטוי יחסי מגדר, גיל וכוח.

המחבר מקווה שלא רק אקדמאים העוסקים בדיסציפלינות שבהן הוא עושה שימוש במחקר יתעניינו בספר, אלא גם קהלים נוספים כמו אוצרים ואנשי צוות במוזאונים, אנשים העוסקים בתעשיית התיירות, בפולקלור, בטכנולוגיה ובתרבות חומרית, וכן מבקרי תרבות ואמנים. הפנייה למגוון קהלים שמרביתם אינם אקדמיים מתקשרת לשיח הפנימי העכשווי באנתרופולוגיה בדבר הרלוונטיות של הדיסציפלינה, הנובע בין היתר מאובדן המונופול על חקר תרבות ועל עריכת אתנוגרפיות, שמקובלים כיום גם במדעים אחרים וגם בסרטי טבע וסדרות טלוויזיה. בהקשר זה רווחת מגמה "להמציא מחדש" את האנתרופולוגיה ולהופכה לציבורית, ולשם כך להבליט את המשמעויות הטמונות בה עבור קהל שאינו נמנה עם הקהילייה המדעית.

אבל למרות שאיפתו של נוי, בשל העיסוק המולטי-דיסציפלינרי בספר שמסתמך על ביבליוגרפיה ענפה, הוא קריא בעיקר ל"מיטיבי לכת", גם בקרב הקהלים שנוי מבקש לפנות אליהם. אמנם סגנון הכתיבה משלב בין מסרים תאורטיים ובין הצגת נתונים ותיאור רשמים וחוויות אישיים, והדבר מסייע לקריאה, אבל עדיין דרושים ידע ואף בקיאות בנושאים שבהם דן הספר כדי ליהנות ממנו, ואלה חסרים לקהל שאינו מקצועי.

אני מבקשת לסיים בהתייחסות לאחרית הדבר בספר. שנים לאחר עריכת המחקר מבקר נוי באתר גבעת התחמושת ומוצא כי הוא בעיצומו של פרויקט התחדשות. להפתעתו ולמגינת ליבו הוא מגלה כי ספר המבקרים נעלם ממנו ואין גם כוונה להציבו מחדש. כך בעצם מגיע לסופו גם המחקר שנערך לגביו. חוויה זו של זמניות המחקר על אף התקופה הממושכת שמושקעת בהפקתו מוכרת לכל אנתרופולוג, שהרי כל אתנוגרפיה יחסית לזמן איסוף הנתונים. מבחינה זו, ובמקביל למחירים האישיים שקשורים בכך, אכן מייצגת האנתרופולוגיה יותר מכל דיסציפלינה אחרת את החיים עצמם, שהם זמניים וחולפים, כפי שהיא מתיימרת לעשות.

מקורות

- Austin, John L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, Sally F., & Barbara C. Myerhoff (Eds.) (1977). *Secular ritual*. Assen & Amsterdam: Van Gorcum Publishers.
- Rosenau, Pauline M. (1992). *Post-modernism and the social sciences: Insights, inroads, and intrusions*. New Jersey: Princeton University Press.

- Turner, Victor W. (1967). *The forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual*. Ithaca: Cornell University Press.
- (1980). Social dramas and stories about them. *Critical Inquiry* 7(1), 141–168.